

Μνήμων

Τόμ. 33 (2014)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ



ΜΕΛΕΤΕΣ

ΦΩΤΙΝΗ ΧΑΙΡΕΤΗ, Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στο Ιερόδικείο του Χάν-δακα. Ειδήσεις για τον ναχιγιέ Μαλεβιζίου (1669-1689)  ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Οι περιπέτειες του Κωνσταντή Καλαμάτα και άλλων ελλήνων κουρσάρων του Αιγαίου στην υπηρεσία της Βρετανίας (1756-1763)  ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Ένας Έλληνας στο Παρίσι επιδοκιμάζει τη 18η Μαρμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη  ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Αυτός που δεν ήταν εκεί. Σημειώσεις για τον Louis Auguste Blanqui στο Παρίσι του 1870-1871  ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΪΤΗΣ, Έμποροι στην Αυστρία του «μακρού» 19ου αιώνα  ΛΑΒΕΝΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, *Πού να βρισκείται κρημμένα – το κοινό*; Αναγνώσεις στην εικαστική του Μεσοπολέμου. *Τυμφορστός, Η μικρούλα*, 1923  ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΤΕΝΕΚΕΤΖΗΣ, *Τέχνη και πολιτική στον Ψυχρό Πόλεμο*. Ο διεθνής διαγωνισμός γλυπτικής για το Μνημείο του Αγνώστου Πολιτικού Κρατούμένου  ΔΕΘΝΙΔΑΣ ΚΑΛΑΜΒΡΕΤΑΚΗΣ, Το ελληνικό δικτατορικό καθεστώς στη συγκυρία του μεσανατολικού πολέμου του 1973

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΟ ΑΡΘΡΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, *Ανακνώνοντας τη ματιά μας για το Εικοσιένα με αφορμή τον Μακρογιάση του Νίκου Θεοτοκά*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, Βίκυ Πάτσιου, Τάκης Καγιαλής, Τσαρς Μαντούβαλος, Ειρήνη Ριζάκη, Αλεξάνδρα Σφοίνη, Ολγα Κατσαρδής-Hering, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Μάρια Βελιώτη-Γεωργιτσόπουλου, Βασίλης Κρεμμυδάς

33

ΑΘΗΝΑ 2013-2014

Ουρανία Πολυκανδριώτη, Η διάπλαση των Ελλήνων. Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης (1858-1928), ΙΑΕΝ 48/ΙΝΕ-ΕΙΕ 123, Αθήνα 2011

ΒΙΚΥ ΠΑΤΣΙΟΥ, ΤΑΚΗΣ ΚΑΓΙΑΛΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.864](https://doi.org/10.12681/mnimon.864)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΤΣΙΟΥ Β., & ΚΑΓΙΑΛΗΣ Τ. (2014). Ουρανία Πολυκανδριώτη, Η διάπλαση των Ελλήνων. Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης (1858-1928), ΙΑΕΝ 48/ΙΝΕ-ΕΙΕ 123, Αθήνα 2011. *Μνήμων*, 33, 265–275.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.864>

Ουρανία Πολυκανδριώτη, *Η διάπλαση των Ελλήνων. Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης (1858-1928)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς-48 / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-123, Αθήνα 2011, 430 σ.

Ποια είναι η δομική σχέση που ενώνει σε ένα σχήμα μια τέχνη, όπως η λογοτεχνία, και μια επιστήμη, όπως η ιστορία; ή αλλιώς, πώς συνδυάζεται μια τέχνη με μια επιστήμη; Το ερώτημα αυτό συνδέεται εύλογα με έναν αντίστοιχο θεωρητικό προβληματισμό που αφορά τόσο τη λογοτεχνία όσο και την ιστορία. Είναι δεοντολογικό π.χ. ένα λογοτεχνικό έργο να αυθαιρετεί ιστορικά; Και τι σημαίνει ιστορική αυθαιρεσία; Μπορούμε να μιλούμε για αντικειμενική, επιστημονική αλήθεια στο πεδίο της ιστορίας;

Η μελέτη της Ουρανίας Πολυκανδριώτη, προϊόν επίμονης και συστηματικής έρευνας, προσεγγίζει το ερώτημα αυτό εξετάζοντας τους τρόπους με τους οποίους η ιστορία γίνεται αναπόσπαστο μέρος του συγγραφικού σχεδίου ενός σημαντικού λογοτέχνη και παιδαγωγού του 19ου αιώνα, του Αριστοτέλη Κουρτίδη. Αποτελούμενη από τέσσερις βασικές ενότητες («Η ζωή και το έργο του Αριστοτέλη Π. Κουρτίδη», «Οι ιδέες και οι αρχές», «Στην πράξη», «Εργογραφία Αριστοτέλη Π. Κουρτίδη») η μελέτη αναθεωρεί την παγιωμένη αντίληψη που διαμόρφωσαν οι παλαιοί συνοδοιπόροι και συνεργάτες του περί υπαγωγής του έργου του αποκλειστικά στον χώρο της παιδικής λογοτεχνίας και ανιχνεύει μέσα από την ποικιλία των δραστηριοτήτων

και την πλούσια εργογραφία του (διηγήματα, χρονογραφήματα, άρθρα, κείμενα εκλαϊκευμένης επιστήμης, θεατρικές κριτικές, σχολικά εγχειρίδια, μεταφράσεις από τα γαλλικά και τα γερμανικά) τη δημόσια παρουσία του Κουρτίδη στο ευρύτερο πλαίσιο του τέλους του 19ου αιώνα, εντάσσοντάς τον σε μια συγκεκριμένη κατηγορία λογίων, που δρουν σταθερά στη «δημόσια σφαίρα» με παιδαγωγικές, εθνοκεντρικές κυρίως, προθέσεις και στοχεύουν στον απόηχο των ιδεών του διαφωτισμού, στην πνευματική πρόοδο του έθνους.

Αφού περιγράψει τη λογοτεχνική ζωή μιας καθορισμένης εποχής, έχοντας κατ' αρχήν ανατρέξει στον λόγο που η ίδια άρθρωσε για να προσδιοριστεί, η συγγραφέας στη συνέχεια εξετάζει τις ακριβείς συνθήκες παραγωγής των κειμένων που την απασχολούν, και αναλύει πειστικά τόσο τις ιδεολογικές αφετηρίες τους, όσο και τις σημασιολογικές προθέσεις τους συσχετίζοντας το προϊόν της γραφής με το ιστορικό συγκείμενο, την πολιτισμική και λογοτεχνική παράδοση, την κατάσταση της γλώσσας και την ιστορία της. Ανασυνθέτοντας το παρόν του παρελθόντος η Ουρανία Πολυκανδριώτη δοκιμάζει τις συνοχές της λογοτεχνικής ιστορίας μέσα στο πλαίσιο των πολιτισμικών και γλωσσικών συνόλων, που ταξινομούνται κατά περιόδους σύμφωνα με μια αναδρομική προοπτική, που θεμελιώνει μια ορισμένη ιστορική συνθήκη.

Αποδίδοντας στη μελέτη της βιογραφίας μια γενική εγκυρότητα, κα-

Τα κείμενα γράφτηκαν για την παρουσίαση του βιβλίου, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 10 Μαΐου 2013, στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

θώς συνδέει το αντικείμενο της μελέτης της με το υποκείμενο, προσδιορισμένο από τη μοναδικότητά της, αλλά και την πολυσυνθετότητά της, η συγγραφέας φωτίζει πτυχές που συνδέονται με τη ζωή, τις σπουδές, τη δράση και τη δημιουργική δραστηριότητα ενός λογίου, λογοτέχνη και παιδαγωγού, που έμεινε με το πεζογραφικό του έργο προσηλωμένος στη ρεαλιστική αντιμετώπιση του καθημερινού βίου, ενώ παράλληλα με το έργο του για παιδιά τάχθηκε στην υπηρεσία μιας συνετής διαπαιδαγωγώ-γησης.

Η θεώρηση του παιδιού ως διαφορετικού, παράλληλα με τη θεώρηση της παιδικής ηλικίας ως μεταβατικής και ταυτόχρονα ιδιαίτερης περιόδου της ζωής του ανθρώπου, έθεσε αρχικά για τη φιλοσοφία της περιόδου του ευρωπαϊκού αλλά και του νεοελληνικού Διαφωτισμού (Rousseau, Locke, Γαβριήλ Καλλονάς) και στη συνέχεια για τις κοινωνικές επιστήμες δύο κυρίως αιτήματα: εκείνο της διατύπωσης μιας θεωρίας της διαφορετικότητας, που σχετίζεται με την παιδική ηλικία, και εκείνο της διατύπωσης μιας θεωρίας η οποία θα επιτρέπει την ενσωμάτωση της ιδιαιτερότητας που αντιπροσωπεύει η παιδική ηλικία, στην κοινωνία των ενηλίκων.

Στον πυρήνα αυτού του προβληματισμού η αποσαφήνιση της διαφορετικότητας στηρίζεται στην αντιπαράθεση δύο ξεχωριστών κοινωνικών τόπων: του παιδιού και του ενήλικου. Το παιδί υπάρχει, νοηματοδοτείται και αξιολογείται με σημείο αναφοράς και μέτρο σύγκρισης τον ενήλικο. Στις περισσότερες ιδεολογικές και αφηγηματικές αναπαραστάσεις του το παιδί περιγράφεται ως ατελής ενήλικος, τόσο με βιολογικούς όσο και με κοινωνικούς

όρους, και συνοδεύεται με ένα σύνολο γνωρισμάτων που υποδηλώνουν την πολλαπλή, για τους ενήλικους, υστέρηση του: είναι σωματικά ατελής, άπειρο, αυθόρμητο και παρορμητικό, είναι ανίκανο να διακρίνει το καλό από το κακό, έχει περιορισμένες νοητικές ικανότητες κ.λπ.

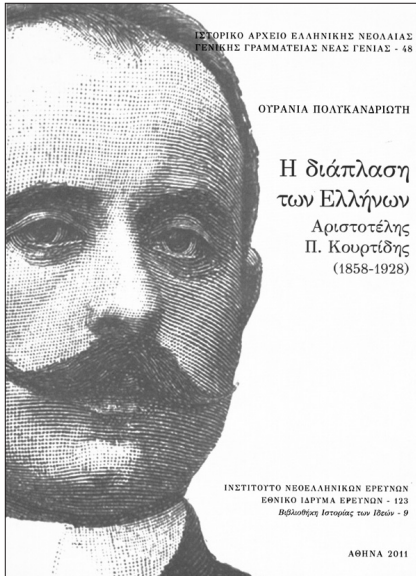
Το πέρασμα του χρόνου, που παρακολουθείται στενά από την ανατροφή και την εκπαίδευση, επιφέρει σταδιακά την πρόοδο του παιδιού και επιτρέπει τη μετάβασή του σε πιο προηγμένα στάδια, βιολογικά, νοητικά και κοινωνικά, καθώς αυτό συμμορφώνεται με τις επιθυμητές κοινωνικές δεξιότητες, μεταβάλλεται δηλαδή σε ενήλικα. Ο χρόνος που περνά, γίνεται εδώ μια έννοια κλειδί, καθώς συσσωρεύει την εμπειρία που τείνει να ταυτιστεί με τη γνώση και τη λογική και επιτρέπει την αντικατάσταση της φυσικής προδιάθεσης από τις κοινωνικές επιταγές.

Σε αυτό το σχήμα το κοινωνικό παρόν του παιδιού αποκτά αξία κυρίως γιατί μπορεί να υποταχθεί στο μέλλον, καθώς μέσα από τη διαδικασία αναδιαμόρφωσής του το θεωρούμενο ως ασταθές και απρόβλεπτο της φύσης του παιδιού έχει ελεγχθεί και ρυθμιστεί, σε μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί η συνέχεια και η συνοχή της κοινωνίας και να διατηρηθούν οι σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ηλικιακές βαθμίδες.

Δέσμια σε μεγάλο βαθμό του διδακτικού τους στόχου τα παιδικά διηγήματα του Κουρτίδη, παρά τις αδιαμφισβήτητες αρετές τους (ακριβολογία, λιτότητα του ύφους, σύγχρονη παιδαγωγική στόχευση, προσεκτική ανάλυση της παιδικής ψυχολογίας) υπηρετούν χωρίς μεγάλες αποκλίσεις το σχήμα αυτό, καθώς παραμένουν ενταγμένα στην προοπτική της επιδίωξης

της ηθικής αγωγής των παιδιών μέσα σε ένα πλαίσιο συμβατικών διακρίσεων και σχηματικών αντιθέσεων, που υποστηρίζει η παραδοσιακή ρητορική των κανονιστικών σχέσεων που ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Ωστόσο, οι έννοιες του χρόνου και της ηλικίας δεν αποτελούν μόνο εξωτερικά στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας, καθώς η ένταξη του εαυτού στις χρονολογικές κλίμακες αποτελεί παράλληλα σημαντική παράμετρο για τη συγκρότηση της ταυτότητας, όπως



έχουν δείξει, μεταξύ άλλων, η ψυχανάλυση και η λογοτεχνία. Η παιδική ηλικία, κέντρο της ψυχικής ζωής του ανθρώπου, μπορεί να γίνει η εστία όλων των ονειροπολήσεων. Διακριτικοί σύντροφοι των παιδιών, και γιατί όχι και των μεγάλων, στις αμφιταλαντεύσεις που περνούν και στις ψυχικές εντάσεις που νιώθουν, οι φανταστικοί ήρωες της λογοτεχνίας ζώντας και ξεπερνώντας τις δικές τους συγκρούσεις μπορούν να

αναπροσδιορίσουν τις έννοιες του χώρου και του χρόνου, αρνούμενοι ορισμένες φορές να εγκαταλείψουν αυτό που θεωρούν ως ουτοπία, δηλαδή τον χαμένο παράδεισο της παιδικής ηλικίας.

Πιο αναλυτικά, στον χώρο της λογοτεχνίας η ανάπτυξη της εθνικής πρωτότυπης φιλολογίας, χρήσιμης και από πολλές απόψεις απαραίτητης, είναι ένα από τα βασικά αιτήματα λογίων, κριτικών, ποιητών και πεζογράφων, που διατυπώνεται με ιδιαίτερη σαφήνεια και ένταση καθώς πλησιάζουμε προς το 1880. Το ιστορικό μυθιστόρημα έχει ήδη ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της «ελληνικότητας» και της «αληθούς ιστορίας» προσδιορίζοντας τις σχέσεις ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη φαντασία με τρόπο που ανατρέπει τις συμβάσεις που είχε επιβάλλει ο ρομαντισμός, χωρίς να υποκαθιστά τα γεγονότα με επινοημένα συμβάντα και χωρίς να παραμελεί τον συνδυασμό της αναμενόμενης τέρψης με τον επιδιωκόμενο εθνικό φρονηματισμό. Η εγκυρότητα της αφήγησης συμπληρώνεται με τον τρόπο αυτό από την παιδαγωγική και την ηθοπλαστική της διάσταση.

Σε αντιδιαστολή με τα μεταφρασμένα, από τα γαλλικά κυρίως, βλαβερά μυθιστορήματα προβάλλεται όλο και πιο συχνά η ανάγκη να στραφούν οι συγγραφείς στην ελληνική ιστορία και να αντλήσουν τα θέματά τους από το πρόσφατο παρελθόν. Η ζητούμενη, ωστόσο, ανάπτυξη της εθνικής φιλολογίας δεν θα μπορούσε παρά να οδηγήσει στη διεύρυνση των ορίων της και προς την κατεύθυνση της αναπαράστασης της ζωής της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, που έχει διανύσει μια πεντηχονταετία αυθύπαρκτου, ελεύθερου και ολοένα αναπτυσσόμενου βίου. Ο λαογραφισμός, που εδραιώνεται τα

χρόνια αυτά ως κυρίαρχη και βασική τάση της νεοελληνικής παιδείας, συμβάλλει παράλληλα στη δημιουργία ενός αυξημένου ενδιαφέροντος για τα σύγχρονα ήθη και έθιμα. Η ιστορική καθώς και η λαογραφική συνείδηση επιτρέπουν αντίστοιχα τη διαχρονική, όσο και τη συγχρονική προσέγγιση του ελληνικού πολιτισμού και προσδιορίζουν τη φυσιογνωμία των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα. Η ακριβής εξιστόρηση του παρελθόντος, αλλά και η προσεκτική μελέτη του παρόντος αποτελούν επιδιώξεις τόσο της ιστορικής και της λαογραφικής έρευνας όσο και της λογοτεχνικής έκφρασης.

Η πιστή εξιστόρηση των γεγονότων και η ακριβής γνώση του χώρου και του τρόπου ζωής των ανθρώπων αποτελούν τις νέες αρχές της ρεαλιστικής θεωρίας και έκφρασης, ενώ στις αρετές των συγγραφέων συγκαταλέγονται η απόκτηση της εμπειρίας και η προσωπική παρατήρηση που επιτρέπουν μέσω της γραφής την αναπαράσταση της πραγματικής ζωής την περίοδο κατά την οποία επιχειρείται συστηματικά ο κοινωνικός, οικονομικός και πολιτικός εκσυγχρονισμός της χώρας στο πλαίσιο της πολιτικής του Χ. Τρικούπη.

Η ανανέωση αυτή της αφηγηματικής προοπτικής και η αναθεώρηση της σημασίας της παιδικής ηλικίας, που αναγνωρίζεται ως αυτόνομη και ξεχωριστή περίοδος της ζωής του ανθρώπου με τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, συμβαδίζει με τις συστηματικές παιδαγωγικές αναζητήσεις της εποχής, την ανάπτυξη του παιδικού περιοδικού τύπου και τις αλλαγές που σημειώνονται στον χώρο της λογοτεχνικής παραγωγής που απευθύνεται στα παιδιά. Η στροφή της νεοελ-

ληνικής πεζογραφίας στο παρόν και η άντληση των θεμάτων από τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα ανέδειξαν τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ένα πλήθος συγγραφέων που περιγράφουν με αγροτικές ή θαλασσινές ηθογραφίες τη ζωή και τις συμπεριφορές στο χωριό και την επαρχία αξιοποιώντας την προφορική παράδοση, την προσωπική παρατήρηση ή την αυτοβιογραφική μαρτυρία. Η παιδική ηλικία –βιωμένη χρονική περίοδος που έχει πλέον καταναλωθεί, νοσταλγική αναπόληση όταν τα χρόνια έχουν περάσει, ανάγκη απόδρασης ή κατάθεσης προσωπικής μνήμης– βρίσκεται στο κέντρο των ενδιαφερόντων των πεζογράφων γύρω στα 1883.

Η παιδική ηλικία είχε εμφανιστεί στο ρομαντικό μυθιστόρημα, μυθιστόρημα γεμάτο έρωτες, πάθη και περιπέτειες, σαν ανάμνηση που αναπαράγει η μνήμη. Η παρουσία του παιδιού στο αφηγηματικό αυτό είδος, και στα μεταγενέστερα χρόνια, με τις αναδρομές στο παρελθόν των (ενήλικων) ηρώων και τη δήλωση της οικογενειακής τους κατάστασης, ή με την περιστασιακή του εμφάνιση στο παρόν της δράσης, παραμένει δειλή και χωρίς ιδιαίτερη αφηγηματική αξία. Η περιγραφή του ακολουθεί το πνεύμα και το ύφος της σύνθεσης, ενώ ο ρόλος του εξυπηρετεί τις γενικότερες ανάγκες της πλοκής. Το παιδί εισβάλλει στο αφηγηματικό παρόν και διεκδικεί τα χαρακτηριστικά του δρώντος αφηγηματικού υποκειμένου που μετατρέπεται πολλές φορές και σε πρωταγωνιστικό, στη μικρότερη διάρκεια του διηγήματος.

Οι διαδοχικές αναπαραστάσεις του παιδιού στην πεζογραφία της «γενιάς του 1880» πιστοποιούν την παρουσία του ως αφηγηματικού προσώπου που

αποκτά εξατομικευμένα χαρακτηριστικά και διεκδικεί ισοδύναμο δραματικό ρόλο με τα άλλα πρωταγωνιστικά ή μη ενήλικα πρόσωπα. Στο σπίτι, στο σχολείο και πιο συχνά στον δρόμο, καχεκτικό, πεντάμορφο, ξυπόλυτο, με ρούχα παρδαλά, ξεσκούφωτο, πονηρό, καλόβολο, καταραμένο, φτωχόμυαλο, ανοιχτόκαρδο, ξένοιαστο ή κακόμοιρο, το παιδί περιφέρεται, παίζει, υποφέρει, ανησυχεί και ονειρεύεται. Ανάλογα με το ύφος και τους στόχους της αφήγησης οι διαφορετικές εκδοχές της παιδικής ηλικίας καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα προτεραιοτήτων που προμοδοτεί η μνήμη και συχνά η παρατήρηση. Από την αναδρομική, νοσταλγική και άλλοτε βασανιστική αναζήτηση του παρελθόντος στο πλαίσιο της αυτοβιογραφικής εξιστόρησης, στην καταγραφή του παρόντος και της εξωτερικής πραγματικότητας που περιβάλλει τον συγγραφέα με τρόπο εξιδανικευμένο ή αντικειμενικό, που αποσιωπά, παραμορφώνει ή αναδεικνύει τις όψεις της σύγχρονης του ζωής, οι διαδρομές της παιδικής ηλικίας διασταυρώνονται με τα μονοπάτια που χάραξε η αφηγηματική τέχνη στη δημιουργική της πορεία.

Η ρεαλιστική πρόθεση στην αποτύπωση της κοινωνικής πραγματικότητας που χαρακτηρίζει τόσο το πρωτότυπο έργο του Αριστοτέλη Κουρτίδη όσο και τις μεταφραστικές του επιλογές, καθώς και η απομάκρυνση από τον μεγαλοϊδεατισμό του παρελθόντος, θα μπορούσαν, υπό προϋποθέσεις, να επιτρέψουν την ένταξη του συγγραφέα στην κατηγορία των πρωτεργατών της ανανέωσης, την οποία επιχείρησε η γενιά του.

Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Ουρανία Πολυκανδριώτη, η απήχηση του

Κουρτίδη στους λογοτεχνικούς και τους λόγιους κύκλους της εποχής του ήταν αρκετά ιδιότυπη, καθώς για τους λογοτέχνες ήταν περισσότερο παιδαγωγός και για τους παιδαγωγούς υπήρξε ένας αξιόλογος θεωρητικός. Αναγνωρίζοντάς του ως αρετές την «τέλεια γνώση της παιδικής ψυχής» και τη «φυσική του τρυφερότητα» οι περισσότεροι σύγχρονοί του τού απέδωσαν χωρίς δισταγμό την ιδιότητα του «ειδικού συγγραφέα της νεολαίας». «Η νεοελληνική παιδική λογοτεχνία, η τόσο δυστυχώς πτωχή, ένα μόνον έχει αληθινόν συγγραφέα, ολοψύχως και ισοβίως αφιερωθέντα εις αυτήν, τον Αριστοτέλη Κουρτίδη», σημείωνε χαρακτηριστικά ο Γρ. Ξενόπουλος. Ο Ξενόπουλος επιχειρεί με τα σχόλια αυτά να κλείσει τους ανοικτούς λογαριασμούς που είχε μαζί του, τοποθετώντας ή εξορίζοντάς τον στη βολική κατηγορία του λογοτέχνη-παιδαγωγού, που συνδυάζει με ισοδύναμο τρόπο τις δύο αυτές ιδιότητες γράφοντας «καθαυτό παιδαγωγικά λογοτεχνήματα».

Παρά το γεγονός ότι γράφει συστηματικά για το παιδί, ικανοποιώντας ένα από τα βασικά αιτήματα της «γενιάς του 1880» (οι *Παιδικές του Σελίδες* κυκλοφορούν το 1881), ο Αριστοτέλης Κουρτίδης δεν θεωρήθηκε ουσιαστικά μέλος της τόσο από τους ιστορικούς της λογοτεχνίας μας όσο και από βασικούς εκπροσώπους της, με τους οποίους για ένα διάστημα της ζωής του συμπορεύτηκε, ίσως γιατί, όπως σημειώνει ο Γ. Δροσίνης, παρά την αναγνωρισμένη του αξία ως διηγηματογράφου και κριτικού, έσπευσε να μετεγγραφεί «στο διδασκαλικό μητρώο».

Ανάμεσα στην επιστήμη και τη λογοτεχνική γραφή η περίπτωση του Αριστοτέλη Κουρτίδη, έτσι όπως ανα-

δείχθηκε από την Ουρανία Πολυκανδριώτη, ανοίγει, σε πείσμα των βολικών τακτοποιήσεων, νέους δρόμους στην κατανόηση και την ερμηνεία των πνευματικών, των πολιτισμικών και των κοινωνικών φαινομένων που συνδέονται με τον λόγο της αγωγής και της εκπαίδευσης, την εκλαίκευση της επιστήμης, την αντίληψη της ιστορίας, την ιδεολογία και την πρόσληψή της.

ΒΙΚΥ ΠΑΤΣΙΟΥ



Ο τύπος του «λογοτέχνη-παιδαγωγού»

Είναι γνωστό ότι ο όρος «λογοτεχνία» κυκλοφορεί στη γλώσσα μας από το 1886, ύστερα από σχετική πρόταση του κλασικού φιλόλογου Ιωάννη Πανταζίδη.¹ Ο Πανταζίδης φαίνεται πως είχε προτείνει τον ίδιο όρο είκοσι χρόνια νωρίτερα στον Αριστείδη Κυπριανό, όταν εκείνος μετέφραζε την *Ιστορία της ελληνικής φιλολογίας* του Karl Otfried Müller. Εντούτοις, ο Κυπριανός δεν τον χρησιμοποίησε, φοβούμενος, όπως ο ίδιος ομολογούσε, «μη το καινοπρεπές της όψεως» του όρου («ταράξη και πίεση τους αναγνώστας, ως καινόν υπόδημα, εγώ δεν κατ' ουδένα λόγον ήθελον να φανώ καινοτόμος και νεωτεροποιός»).

Σκοπός του Πανταζίδη ήταν βέβαια να ξεχωρίσει τα λογοτεχνικά έργα, που ως τότε αποκαλούνταν «φιλολογικά», ή έργα της «ελαφράς» ή της «δημιουργικής φιλολογίας» (ή απλώς «ποιητάι και συγγραφείς»), από εκείνα της φιλολογικής επιστήμης: να ξεχωρίσει,

δηλαδή, σύμφωνα με το παράδειγμα που ο ίδιος χρησιμοποιούσε, τα κείμενα του Ασωπίου από εκείνα του Παναγιώτη Σούτσου. Σαφές όμως είναι επίσης και ότι ο Πανταζίδης βλέπει τη λογοτεχνία με όρους αυστηρά εθνολογικούς και παιδαγωγικούς. «Είναι γνωστόν», γράφει, «ότι άπαντα τα διά του γραπτού λόγου εκφερόμενα πνευματικά προϊόντα δεν είναι τα κυρίως εκδηλούντα την πνευματικήν ιδιοφυϊαν και τον ιδιαίτερον χαρακτήρα του έθνους, αλλά τινά μόνον, οία τα διάφορα ποιήματα ή συγγράμματα, τα γενικώτερον εις την διάπλασιν του πνεύματος και των ηθών αποβλέποντα». Σε αντίθεση, λοιπόν, με τα επιστημονικά έργα, τα οποία «εις οιανδήποτε γλώσσαν και αν είναι γεγραμμένα, είναι προϊόντα του γενικού της ανθρωπότητος επιστημονικού πνεύματος», τα λογοτεχνικά κείμενα συγκροτούν, σύμφωνα με τον Πανταζίδη, το πεδίο «των προϊόντων του καλλιτεχνικού πνεύματος, το διερμηνεύον κυριώτατα την ιδιοφυϊαν και τον χαρακτήρα ενός τινός έθνους». Παρατηρούμε, επομένως, ότι ο Πανταζίδης εισηγείται μεν τους όρους «λογοτεχνία» και «λογοτέχνης» κατ' αναλογίαν προς τους ήδη ισχύοντες «καλλιτεχνία» και «καλλιτέχνης», εντούτοις το επιχείρημά του δεν αγγίζει ζητήματα καλλιτεχνικής αξίας ή αισθητικής ιδιαιτερότητας, αλλά εστιάζεται αποκλειστικά στον εθνικό χαρακτήρα των λογοτεχνικών έργων και στη διδακτική τους χρησιμότητα.

Η πρωτοβουλία του Πανταζίδη, η εισαγωγή δηλαδή του όρου «λογοτεχνία» το 1886, έχει επανειλημμένα ερμηνευθεί ως τεκμήριο της καλλιτεχνικής ωρίμασης της ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής. Όπως σημειώνει ο Γ. Παπακώστας, στη θεώρηση του

1. Ι. Πανταζίδης, «Φιλολογία, Γραμματολογία, Λογοτεχνία», *Εστία*, 22 (1886), σ. 545-548.

οποίου παραπέμπουν όλοι οι μεταγενέστεροι σχολιαστές, «η λογοτεχνία ήταν ήδη μια πραγματικότητα, είχε αποκτήσει το δικό της πρόσωπο και διεκδικούσε την αυτοτέλειά της, το δικό της χώρο και τα δικά της μέσα να εκφραστεί. [...] Είχαν δοθεί έργα τέχνης που άξιζαν περισσότερη προσοχή και λιγότερη περιφρόνηση. Γι' αυτό και ο όρος («ελαφρά φιλολογία») δεν ήταν ανεκτός πια, όταν μάλιστα αποδινόταν σε δημιουργικά έργα σαν του Παπαδιαμάντη, του Βιζυηνού, του Παλαμά κ.ά.»²

Εντούτοις, παρατηρούμε ότι ο Πανταζίδης δεν υπαινίσσεται τίποτε σχετικό με ανάπτυξη ή ωρίμαση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, ούτε μνημονεύει συγγραφείς σαν εκείνους που μόλις αναφέρθηκαν (τα λογοτεχνικά του παραδείγματα είναι όλα αρχαιοελληνικά, εκτός από τον Λέσσινγκ και τον Σαίξπηρ). Επίσης, δεν βλέπει τη λογοτεχνία υπό το πρίσμα της αισθητικής αξίας, αλλά εθνολογικά και ως αντικείμενο διδακτικής διαχείρισης (αναφέρεται π.χ. στον Ασώπιο, «όστις υπήρξεν ο πρώτος εν τω ημετέρω πανεπιστημίω επιστημονικώς κατηρτισμένος φιλόλογος καθηγητής»), και στις επιλογές που εκείνος ακολούθησε όταν ανέλαβε να διδάξει την ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας). Εξάλλου, αν η ανάδυση του όρου («λογοτεχνία») είχε συμβεί λόγω της καλλιτεχνικής ωρίμασης, η πρόταση θα ήταν αναμενόμενο να ερχόταν από την περιοχή της λογοτεχνίας ή της κριτικής, πάντως όχι από εκείνη της κλασικής φιλολογίας· και, βέβαια, η

πρόταση αυτή θα αναγνώριζε το λογοτεχνικό ως καλλιτεχνικό εγχείρημα και όχι αποκλειστικά ως εκδήλωση και διερμηνεία της πνευματικής ιδιοφυίας του έθνους.

Πώς εξηγείται, λοιπόν, το γεγονός ότι η λογοτεχνία παίρνει το όνομά της από έναν καθηγητή της κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ο οποίος μάλιστα δεν φαίνεται να έχει κάποια παράλληλη λογοτεχνική δραστηριότητα ή συναφή ενδιαφέροντα; Τι είναι αυτό που κάνει τον αυτόνομο ορισμό του λογοτεχνικού θεμιτό το 1886, ενώ είκοσι χρόνια νωρίτερα το ίδιο εγχείρημα φάνταζε υπερβολικά καινοτόμο και νεωτερικό; Πότε ακριβώς και σε συνάρτηση με ποιες ευρύτερες διεργασίες εγγράφεται στη συνείδηση της ελληνικής διανόησης η λογοτεχνία (συμπεριλαμβανομένης της πεζογραφίας) ως πεδίο στο οποίο κυρίως εκδηλώνεται η πνευματική ιδιοφυία και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του έθνους, ως ο διδάξιμος και διδακτέος λόγος που, κατά Πανταζίδα, κυρίως αποβλέπει στη διάπλαση του πνεύματος και των ηθών;

Η απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα νομίζω πως εντοπίζεται στην ένταξη των «Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων» στο Πρόγραμμα Διδασκαλίας της ελληνικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, από τον Σεπτέμβριο του 1884, ύστερα από εισήγηση του Νικολάου Πολίτη, που ήταν τότε τμηματάρχης του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Αν δούμε τον πρόλογο του πρώτου εγχειριδίου του 1884, που ετοιμάστηκε βιαστικά από τον Γεώργιο Δροσίνη και τον Γεώργιο Κασδώνη, θα διαπιστώσουμε ότι το αντικείμενο του νέου μαθήματος δεν μπορούσε ακόμη να οριστεί παρά

2. Γ. Παπακώστας, «Γύρω από τους όρους φιλολογία, ελαφρά φιλολογία, λογοτεχνία», *Νέα Εστία*, 113 (1983), σ. 678-683.

μόνον ως «αποσπάσματα εκ νέων Ελλήνων λογογράφων και ποιητών», ενώ περιλάμβανε αδιακρίτως κείμενα λογοτεχνικά και μη (όπως εκείνα του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, του Σπυρίδωνος Τρικούπη και του Αδαμάντιου Κοραή).³ Ο Πανταζίδης, ο πρώτος καθηγητής του Πανεπιστημίου που αναγνώρισε εμπράκτως την ανάγκη παιδαγωγικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών και των φοιτητών της φιλολογίας, ασφαλώς κατανοούσε πως ένα αντικείμενο που δεν έχει όνομα δεν θα μπορούσε να διδαχθεί αποτελεσματικά.⁴ Και βέβαια, πέρα από το όνομα, η εισαγωγή της λογοτεχνίας στο σχολικό πρόγραμμα απαιτούσε μια φιλολογική παιδαγωγική, ικανή να οργανώσει το αντικείμενο και τη μέθοδο διδασκαλίας του, τα εγχειρίδια και την κατάρτιση των εκπαιδευτικών.

Η λογοτεχνία, λοιπόν, δεν φαίνεται να «αυτονομείται» μόνη της, βάσει των αντιλήψεων των συγγραφέων και του αναγνωστικού κοινού ή της «ωρί-

3. Γ. Δροσίνης, Γ. Κασδόνης, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα, προς χρήση των Ελληνικών σχολείων*, τόμος Α', διά τους μαθητές της Α' τάξεως, Βιβλιοπωλείον «Ο Κοραής» Α. Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1884.

4. Αμέσως μετά τον διορισμό του στο Πανεπιστήμιο, το 1875, ο Πανταζίδης ανέλαβε να διδάξει «Γυμνασιακή Παιδαγωγική» «επί τη ελπίδι», όπως έγραφε αργότερα ο ίδιος, «ότι θα έλθη καιρός, καθ' ον και η πολιτεία θ' απαιτήσει παρά των διδασκάλων της μέσης εκπαίδευσως τας αναγκαίας παιδαγωγικάς και διδακτικάς γνώσεις» (Ι. Πανταζίδης, *Γυμνασιακή παιδαγωγική. Προς χρήση των τε φοιτητών της φιλολογίας και πάντων εν γένει των διδασκάλων της μέσης εκπαίδευσως*, Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1889, σ. κ').

μασης» της συγγραφικής παραγωγής, όπως έχουμε συνηθίσει να πιστεύουμε. Αντιθέτως, αποκτά το όνομά της τη στιγμή που μπαίνει στην εκπαίδευση και προκειμένου να την υπηρετήσει ως διδακτικό αντικείμενο. Σε αυτό το πλαίσιο εγγράφεται η πολύπλευρη λογοτεχνική-παιδαγωγική δραστηριότητα του Αριστοτέλη Κουρτίδη, την οποία παρουσιάζει αναλυτικά και επαρκέστατα η μελέτη της Ράνιας Πολυκανδριώτη. Και το πλαίσιο είναι οπωσδήποτε σύνθετο και ενδιαφέρον. Όπως δείχνει η Πολυκανδριώτη, η κυρίαρχη έμφαση στο σπίτι, στην οικογενειακή ζωή και στο παιδί στη λογοτεχνική (ιδίως την πεζογραφική) παραγωγή της εποχής συμπίπτει με το πρόταγμα της δημιουργίας μιας λογοτεχνίας «απόλυτα εθνικοποιημένης», με την «παγωγή της λογοτεχνίας στην προαγωγή της εθνικής ιδέας», επομένως και με τη συνύφανση της ηθικής με την εθνική αγωγή. Επιπροσθέτως, οι θεματικοί και ιδεολογικοί προσανατολισμοί της λογοτεχνίας που απευθύνεται σε ενήλικες, συγκλίνουν με εκείνους της λογοτεχνίας για παιδιά, με κοινό προσανατολισμό την πατριδογνωσία και την ηθογραφία. Η Πολυκανδριώτη επισημαίνει, επίσης, τις αξιοσημείωτες αναλογίες ανάμεσα στο κείμενο του διαγωνισμού του Υπουργείου Παιδείας για τη σύνταξη σχολικών βιβλίων (το 1882) και τη γνωστή προκήρυξη για τον διαγωνισμό διηγήματος της *Εστίας*, τον επόμενο χρόνο (πίσω και από τα δύο κείμενα είναι βέβαια ευδιάκριτη η μορφή του Νικολάου Πολίτη).

Έτσι, ο Αριστοτέλης Κουρτίδης, που έρχεται στην Αθήνα από την Κωνσταντινούπολη (ή ενδεχομένως τη Θράκη) στα τέλη της δεκαετίας του 1870, αρχίζει την πολύπλευρη συγγραφική

του δραστηριότητα τη στιγμή που η νεοελληνική λογοτεχνία θεσμοθετείται, αρχίζει να οργανώνεται σε σχολικό κανόνα και συγχρόνως να αποκτά κοινωνική λειτουργία στην κρατική εκπαίδευση, ως αποτελεσματικός τρόπος για τη μετάδοση μηνυμάτων, ως μέσο για τη διάπλωση των Ελλήνων και ως μέθοδος αγωγής. Ο Κουρτίδης φέρνει μαζί του έναν παιδαγωγικό προσανατολισμό, διανοητικό ήδη από τη μαθητεία του στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, και στις ιδέες του Διαφωτισμού, ο οποίος ασφαλώς ενισχύεται ύστερα από τις σπουδές του στη Γερμανία, όταν επιστρέφει με διδακτορικό στη Φιλοσοφία από το Πανεπιστήμιο της Λένας. Όπως μαθαίνουμε στο βιβλίο της Πολυκανδριώτη, ως παιδαγωγός είναι εμπειριστής και ρεαλιστής (όπως είναι, εξάλλου, και στα λογοτεχνικά του κείμενα) και πιστεύει στον αποστολικό ρόλο της εκπαίδευσης και στη σύνδεσή της με την εθνική ταυτότητα. Ο Κουρτίδης είναι ένας φιλοπρόοδος συντηρητικός αστός ευρωπαϊκής καλλιέργειας, πάντα μετριοπαθής και πραγματιστής, ούτε δημοτικιστής ούτε υπέρμαχος της καθαρεύουσας, προσαρμοστικός στις απαιτήσεις των καιρών που αλλάζουν και βέβαια παραμένει ένας «μέσος λόγιος» που δεν καταφέρνει ποτέ να ενταχθεί στην ελίτ της εποχής του, να γίνει δηλαδή καθηγητής στο Πανεπιστήμιο ή ακαδημαϊκός. Ως πρακτικός άνθρωπος της εποχής του, εξάλλου, είναι και αυτός πολυπράγμων: γράφει λογοτεχνία (για παιδιά και για μεγάλους), αλλά και άλλα κείμενα (ψυχολογικά, παιδαγωγικά και φιλοσοφικά) πρακτικού και εκλαϊκευτικού χαρακτήρα, ασχολείται με το θέατρο και με τη λαογραφία, δημοσιογραφεί και εκδίδει περιοδικά: σταδιακά πάντως αφοσιώ-

νεται στη σύνταξη αναγνωστικών βιβλίων και, μέσω αυτών, στο αίτημα της πολιτισμικής, ηθικής και εθνικής διάπλωσης των παιδιών.

Η πολυπραγμοσύνη του Κουρτίδη, σε συνδυασμό με τον έντονο διδακτισμό της λογοτεχνικής του παραγωγής, θα μπορούσε να τον συστήσει στα μάτια μας (τηρουμένων των αναλογιών) ως διάδοχο του Ραγκαβή και άλλων συγγραφέων, οι οποίοι επίσης επιχειρούν στα μέσα του 19ου αιώνα την ηθική και ιδεολογική διάπλωση του κοινού τους (κυρίως των γυναικών). Ο Κουρτίδης, ωστόσο, δεν γράφει απλώς διδακτικά διηγήματα: συστηματοποιεί τη λογοτεχνία ως εκπαιδευτικό αντικείμενο. Νομίζω ότι ο ίδιος βλέπει, μέσα από την παιδεία και την παιδαγωγική του εμπειρία, αλλά ίσως και μέσα από τη θητεία του στη Γερμανία, ότι το αίτημα των καιρών, το στοίχημα για τη λογοτεχνία στα χρόνια του, βρίσκεται στην εκπαίδευση: στην οργάνωση της λογοτεχνίας σε διδακτικό αντικείμενο, και ειδικότερα στη συγχρότηση του σχολικού λογοτεχνικού κανόνα. Ο κανονικοποιητικός προσανατολισμός του Κουρτίδη εκφράζεται, εξάλλου, και σε άλλες όψεις της πνευματικής του δραστηριότητας, πέρα από τα πολλά σχολικά αναγνωστικά που συντάσσει, όπως π.χ. μέσα από την αρθρογραφία του και τη συμμετοχή του σε διάφορες επιτροπές λογοτεχνικών διαγωνισμών, βραβείων και περιοδικών.

Μέσα από αυτήν τη θεώρηση μπορούμε νομίζω να ανιχνεύσουμε βασικότερα το αίτημα που μοιάζει να συνιστά η «περίπτωση Κουρτίδη». Πολλοί έχουν κατά καιρούς αναρωτηθεί πώς γίνεται ένας άνθρωπος υψηλής παιδείας και καλλιέργειας να αναλωθεί στη συγγραφή τόσο «χαμηλού» έργου (σχολι-

κών βιβλίων και αναγνωσμάτων για παιδιά / διδακτικών και εκλαϊκευτικών βιβλίων για μεγάλους). Ο Παλαμάς, ο Ξενόπουλος, ο Δροσίνης, ο Καμπούρογλου, η Καλλιρόη Παρρέν και άλλοι λόγιοι της εποχής φαίνεται επίσης να απορούν γιατί ο φίλος και συνεργάτης τους, με τα εφόδια και τις ικανότητες που διέθετε, δεν επεδίωξε να «εκφραστεί» λογοτεχνικά, με περισσότερο φιλόδοξο έργο. Νομίζω ότι πέρα από όψεις του χαρακτήρα του Κουρτίδη, της ιδιοσυγκρασίας του ή των περιορισμένων φιλοδοξιών του, η σκανδαλιστική επιμονή του στον ρόλο του «λογοτέχνη-παιδαγωγού» φανερώνει την ένταξή του σε μια διακριτή πνευματική παράδοση του ευρωπαϊκού 19ου αιώνα. Ένας γερμανομαθής θα μπορούσε ίσως να εντοπίσει συγκεκριμένα πρότυπα του Κουρτίδη σε αυτόν τον προσανατολισμό. Επειδή δεν είμαι σε θέση να το κάνω, περιορίζομαι στο γενικό παράδειγμα του βικτωριανού ποιητή, κριτικού και επιθεωρητή των σχολείων Matthew Arnold, ο οποίος οργάνωσε τη λογοτεχνία σε σχολικό αντικείμενο στην Αγγλία, τη δεκαετία του 1860, τονίζοντας την αξία της για τη διάπλαση της ψυχής και του χαρακτήρα, την υποβολή προτύπων ηρωικής και ευγενούς συμπεριφοράς, αλλά και για την ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης και της εθνικής ταυτότητας. Παράλληλα, ο Arnold έδωσε έμφαση στην εκλαΐκευση του κανόνα, με σκοπό να γίνει η λογοτεχνία προσιτή σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και, βέβαια, με την προσδοκία ότι η λογοτεχνία, ως υποκατάστατο της θρησκείας, θα συνέβαλλε στην άμβλυνση των οξύτατων κοινωνικών αντιπαραθέσεων. Δεν υποστηρίζω ότι ο Κουρτίδης ήταν ο Έλληνας Arnold. Νομίζω όμως ότι

ως «μέσος λόγιος», μαζί με άλλους λησμονημένους συγγραφείς της εποχής του, προσπάθησε να υπηρετήσει τη λογοτεχνία ως θεσμική λειτουργία και ως εργαλείο αγωγής και να συμβάλει με τον τρόπο αυτό στο ευρύτερο (και μείζον, για την εποχή του) εγχείρημα του εγγραμματισμού και της καλλιέργειας των λαϊκών στρωμάτων. Με αυτήν την έννοια είναι εύλογο ότι η βασίμη αποτίμηση του έργου του Κουρτίδη δεν μπορεί να περιοριστεί στις παραμέτρους της «λογοτεχνικής αξίας», αλλά θα πρέπει να ενταχθεί στα συμφραζόμενα της (ακόμη αδιερεύνητης και μάλλον περιφρονημένης) ιστορίας της ελληνικής φιλολογικής/λογοτεχνικής εκπαίδευσης.

Η λαμπρή μονογραφία της Ράνιας Πολυκανδριώτη ανήκει στο είδος της πνευματικής βιογραφίας, που, όπως συχνά παρατηρούσε ο Κ. Θ. Δημαράς, έχει καλλιεργηθεί ελάχιστα στον τόπο μας. Όπως κάθε σοβαρή βιογραφία, η εργασία αυτή αποκαλύπτει πολύ περισσότερα από τη ζωή και το έργο ενός ανθρώπου. Πέρα από την ανάδειξη του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει η περίπτωση Κουρτίδη ως περίπτωση, η μελέτη της Πολυκανδριώτη συμβάλλει υποδειγματικό στο πέρασμα από την ιστορία της λογοτεχνίας (ως ιστορία μορφών, δημιουργών, ρευμάτων και έργων) στην ιστορία του λογοτεχνικού θεσμού, της κοινωνικής λειτουργίας και των ιδεολογικών χρήσεων της λογοτεχνίας, στην ιστορία επίσης του λογοτεχνικού κανόνα (η εκπαιδευτική λειτουργία του οποίου στην Ελλάδα ανατανακλάται πολύ εντονότερα στη σχολική από ό,τι στην πανεπιστημιακή φιλολογία). Πρόκειται για ένα σημαντικό βιβλίο που, σε πείσμα των φιλολογικών προκαταλήψεων, προσεγ-

γίζει το αντικείμενό του από ιστορική προοπτική, με μετριοπάθεια και αυθεντική ερευνητική περιέργεια, και έτσι το αναδεικνύει σε κεντρικό παράδειγμα για τη μελέτη των πολιτισμικών και ιδεολογικών διεργασιών που σημαδεύ-

ουν τη διαπλοκή της λογοτεχνίας με την εκπαίδευση στα τέλη του ελληνικού 19ου αιώνα.

ΤΑΚΗΣ ΚΑΓΙΑΛΗΣ

Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18ος – μέσα 19ου αιώνα)*, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2011, 497 σ.

«Η συγγραφή μιας μελέτης για τους Έλληνες της Βιέννης κατά τον 18ο και 19ο αιώνα μοιάζει με άσκηση σε τεντωμένο σκοινί», αναφέρει χαρακτηριστικά η Βάσω Σειρηνίδου στην αρχή της εισαγωγής του βιβλίου της: μια θέση που αβίαστα θα μπορούσε να υιοθετήσει κανείς, καθώς η συστηματική ενασχόληση με το ιστοριογραφικό πεδίο του παροικιακού ελλητισμού γεννά ένα είδος ερμηνευτικής αμφιθυμίας ή αβεβαιότητας. Δεδομένης, μάλιστα, της μεθοδολογικής και θεματολογικής ανανέωσης της ιστοριογραφίας των παροικιών κατά τις τελευταίες δεκαετίες, κάθε προσπάθεια να δοθούν μονοσήμαντες απαντήσεις σε ερωτήματα που άπτονται πολυποικίλων πτυχών του μεταναστευτικού φαινομένου προσκρούει στην εγγενή αδυναμία να προσεγγιστούν και να αναλυθούν σύνθετες ιστορικές πραγματικότητες, υπό το πρίσμα κλειστών, ενιαίων σχημάτων. Μάλιστα, η ίδια η συγγραφέας αναγνωρίζει εξ αρχής τις δυσκολίες αυτές, καθώς και τα προβλήματα που προκύπτουν από τη χρήση των όρων *Έλληνες (Griechen)* και διασπορά, όταν επιχειρείται από τη μια να προσδιοριστεί το συλλογικό υποκείμενο και από την άλλη να περιγραφεί η κατάσταση την οποία βιώνει στα εξω-οθωμανικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Ας

σημειωθεί ότι ο αναστοχασμός γύρω από την ανάδυση του μετανάστη-παροίκου ως αναγνωρίσιμου κοινωνικού υποκειμένου λειτουργεί πράγματι καθοριστικά στη διαμόρφωση της ερευνητικής ματιάς της συγγραφέως, που ανασυγκροτεί, με αριστοτεχνικό τρόπο, πολύπλευρα το παροικιακό παρελθόν, συνομιλώντας διαρκώς με το σώμα των διαθέσιμων, πρωτογενών και δευτερογενών, πηγών της.

Ας ξεκινήσουμε λοιπόν από τα ίδια τα αρχειακά τεκμήρια, αφού το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης στηρίχθηκε σε ανέκδοτο αρχειακό υλικό. Η μη δυνατότητα πρόσβασης της Σειρηνίδου –για τους λόγους που αναφέρονται στην εισαγωγή της– στα αρχεία των ελληνικών κοινοτήτων της Αγίας Τριάδας και του Αγίου Γεωργίου της Βιέννης, της επέβαλε την αναζήτηση καταλοίπων, ως επί το πλείστον, σε μη ελληνικούς αρχειακούς τόπους. Πιστοποιητικά θανάτου, απογραφές περιουσιών και διαθήκες Ελλήνων, αλλά και αιτήσεις πρωτοκόλλησης ελληνικών επιχειρήσεων και εμπορικές εγκυκλίαι ξεπηδούν μέσα από το Αρχείο της Πόλης της Βιέννης (*Wiener Stadt- und Landesarchiv*), δίνοντας την ευκαιρία στον μελετητή να ανιχνεύσει συλλογικές νοστροπίες και συμπεριφορές. Μέσα δη-